

A mítosz
– egy másfajta Platón dialógus –

LOVÁSZ ANDREA

„Hallgasd hát, mint mondani szokás, a szép szót. Te valószínűleg mítosznak tartod, de én igazságnak, és mint igazat adom elő.”

(Platón: Gorgiász 523a)

VENDÉG:

Hihetetlen, s mindenképpen csodálatosnak tetszik nekem mindaz, amiket tegnap elbeszéltél. Ha időd engedi, kérlek, foglalj össze az eddigieket, szívesen meghallgatnánk mindannyian, annál is inkább, „mert jól mondja a közmondás: az okos dolgot kétszer-háromszor is meg kell ismételni.”¹

SZÓKRATÉSZ:

Legyen kedvetek szerint. Csupán arra kérlek, ha bármiben tévednék, javítsatok ki, és segítsetek engem, hogy közös erővel megtaláljuk az igazságot. És reménykedjünk, hogy a kabócák, akik valaha emberek voltak, hírül viszik Kalliopének filozófiai foglalatosságainkat.

Felelj tehát nekem, barátom, ismered-e Hésziodosz beavatásának történetét?

¹ Platón: *Philébosz* 60a

VENDÉG:

Hisz ezt minden gyerek ismeri.

SZÓKRATÉSZ:

Mondd meg hát nekem, mit tartasz az öt felavató istennők vallomásáról, mely a következőképpen hangzik:

„Szánkon tarka hazugság, mely a valóra hasonlít,
Ám ha akarjuk, színigazat hirdethet az ajkunk...”²

VENDÉG:

Hogy mit tartsak, magam sem tudom elmondani... De remélem, hogy segítségeddel majd tisztábban fogok látni e kérdésben.

SZÓKRATÉSZ:

Kezdjük tehát vizsgálódásunkat a következőképpen. Azt kellene megbeszelnünk, vajon a mítosznak tulajdoníthatunk-e valamilyen fontosságot, vagy csupán költők által kitalált színes hazugság, gyermekeknek költött dajkamese. És hogy mese-e vagy mítosz, az még a továbbiakban kifejtésre vár. Úgy gondolom, legjobb lesz, ha mindjárt az elején leszögezzük, hogy mint minden ember életének vizsgálatakor nem érett férfikorát vizsgáljuk legelsőknek, hanem zsenge ifjúkorát, sőt, elsődleges fontosságú, hogy megnézzük, kinek a gyermeke, derék, jóra való emberek-e a szülei, mikor született, milyen nevelést kapott. Ezért a mítoszok eredetéről, születéséről kellene néhány szót váltanunk. Ám az mégis csak lehetetlen, hogy valamiről beszélni akarván, őt magát még nem tudjuk, mi az.

Nos, amint Prótagorász kérdezte, „mint idősebb ember állok veletek szemben, választhattok: mondjak-e el egy mítoszt bizonyítékul, vagy inkább a fogalmi bizonyítás útját járjam végig?”³

VENDÉG:

Tégy, kedves Szókratész, belátásod szerint.

SZÓKRATÉSZ:

Úgy lesz. Hallgassátok tehát: a mítosz meséjét vagy a mese mítoszáat elmondhatnám, hiszen rengeteg az olyan történet, mely az isteni művészetekbe és a mindennapi foglalatosságokba (kézművességbe és kormányzásba) való beavattatást beszéli el. Hasonlóképpen ismert, hogyan kaptuk mi, emberek az istenektől az elbeszélés adományát és az „emlékeztetésnek a varázsszerét”. Kezdhetnék

² Hésziodosz: *Theogonia*; idézi Trencsényi-Waldapfel Imre: *Görög regék*, Kriterion, 1990, 360.

³ Platón: *Prótagorász* 320c

a fogalmi bizonyítás igen fáradságos, ám igen gyönyörűsége útján járni, de ez talán nem lenne mindenki számára egyformán követhető, vagy félek attól, hogy én igen tökéletlenül művelem. Számunkra talán a kettő egyaránt való használata a legcélszerűbb, így, ahol kell, mítoszban szólok, ahol pedig szükségesnek látom, ott a bizonyítás eszközével élek.

VENDÉG:

Csakhogy „könnyen kitalálsz te...bármilyen földről való történeteket.”⁴

SZÓKRATÉSZ:

„Barátom, azok a régiek ott a dódónai Zeusz-szentélyben azt hirdették, hogy egy tölgy hangjai voltak az első jósigék. Mert az akkori embereknek – nem lévén olyan bölcsék, mint ti, fiatalok – elég volt naivságukban tölgyre és sziklára hallgatni, ha igazat szóltak; neked pedig bizonyára fontos, hogy ki az, aki beszél, és hová való. Mert nemcsak arra nézel, így van-e vagy másképp.”⁵

Legyen tehát kívánságodra, mégis ez a legelső feladat: helyezzük el méltó helyére a mítoszt magát, adjuk meg neki a kellő tiszteletet. És ha összehasonlítottuk tudásunk és ismereteink egyéb módjával, könnyen lehet, hogy természetére is fény derül. Nemde, hasonló gyakorisággal és kedvvel használjuk mind a logikát, mind pedig a mágiát a természet és a világ megismerésében?

VENDÉG:

Így van.

SZÓKRATÉSZ:

Úgy vélem, hogy miként a földi dolgok az Ideák nagyszerű világának homályos tükörképei csupán, és miként a léleknek erőnei „bizonyára közeli rokonságban vannak a test kiválóságaival”, hasonlóan nem választható ketté mitikus, mitologikus tudás és dialektika. „A valóság az, hogy van analógia és van különbözőség; van okozati és nem okozati összefüggés; van folyamatosság, és a világ mégis minden pillanatban új. A világ ésszerű és ésszerűtlen, logikus és mágikus, racionális és irracionális, örökké egyforma és mégis mindig új és más. A görög racionalista, mert egyszerűsít, uralkodni akar a dolgokon, le akarja győzni őket, és le is győzi. De ugyanakkor mágikus, mert nem szakítja el a szálát, mely a világegyetem élő szívéhez

⁴ Platón: *Phaidrosz* 275b

⁵ Uo. 275b–c

fűzi. Tud a logikus értelem uralmi ösztönéről, és gyakorolja azt; de tud a világ alapvető érzékenységéről, és a világot, ha lehet, nem sérti meg.”⁶

Joggal kérdezhetnéd, kedves barátom, honnan van mindez a tudásunk? Honnan tudunk a világ kettősségéről és egységéről? Honnan ered a tudásunk az egymásnak ellentmondó és az egymást kiegészítő elvekről? – Ha már minden áron makacsul ragaszkodsz az eredethez, s nem csak az igazságra tekintesz, hogy úgy van-e.

VENDÉG:

Valóban, megfordult a fejemben.

SZÓKRATÉSZ:

És igen bölcsen teszed, hogy kételkedsz. Lássuk tehát. Egyszerű magyarázatul szolgálhatna az, hogy a tudásunkat más népek igen bölcs férfaitól hallottuk, akiktől mi magunk is átvettük – miként Püthagoreusz. Tanítványai, akik „püthagoraszi életmódjukkal – ahogy ezt ők nevezik – még ma is hírnévnek örvendenek ország-világ előtt.” Ám az a gyermekded válasz, gondolom, nem elégítene ki, így tovább kell mennünk a vizsgálódásban. Azt hiszem, mindnyájan elfogadhatjuk azt, hogy a tökéletesség, az Ideák világát érzékszerveinkkel nem ismerhetjük meg. Csupán a bölcsesség szeretete, a tettől való elfordulás, a tiszta gondolkodás segítségével juthatunk közelebb hozzá. Tiszta, tapasztalatiságtól mentes tudásunk lesz ugyan, de van olyan, amit még így sem tudhatunk, csak megközelíthetjük. Így az istenek születésénél, a mindenség kialakulásánál sem halandó ember, sem lélek ott nem lehetett. Olyan része ez a valóságnak, melyhez közel sem férközhetünk semmiféle dialektikával, a tiszta Ideák világa sem ad választ a kérdésre. S „Hérakleitosz,... nem ugyanezt mondja-e – hogy még az emberek legbölcsebbike is majomnak látszik az istenhez képest bölcsességben, szépségben és minden másban is?”⁷ A mítoszokban tehát egy elrejtett tudás van, a bennük megnyilvánuló szimbólum előbb volt, mint az Ideáról való gondolkodás, és ez „a lélek legrejtettebb titkait leplezi le”, az ember tudattalan világát tükrözi, a tudattalan pedig mindig költőibb, filozofikusabb, mitikusabb, mint tudatos énkünk.

⁶ Hamvas Béla: *Hexakimion – Nagy illúziók alkonyán*, Életünk Könyvek, 1993, 327.

⁷ Platón: *A nagyobbik Hippiász* 289b

Láthatod tehát, kedves barátom, hogy vannak olyan dolgok, melyekről „a valószínű elbeszélést elfogadva, azon túl nem szabad kutatnunk”. Nem hogy nem szabad, de fölösleges is, mert amit a lélek a bölcsesség szeretete és állhatatos vizsgálódás által csak elérhet, arra törekednünk kell; de mindemellett „használnunk” kell lelkünknek azt a részét, mely keletkezés és teremtés ismerője. Ezt a tudást sem más, sem én nem írtam le, el sem mondható mindenkinek, mert csak igen kevesen érthetik meg, élhetik meg igazán. És itt nem azokra a papokra és jósokra gondolok, akik „kopogtatnak a gazdagok ajtaján, s elhiteik velük, hogy az istenektől áldozattal és ráolvasással megszerezhető varázserő fölött rendelkeznek.”⁸ Ami ebből az ősi tudásból, a „titokból” lefordítható és meghallható, az a mítosz.

Úgy hiszem, meg is állhatnánk a mítoszlól szóló fejtegetéseinkben, ha el nem feledkeztünk volna egyik kérdésünkről.

VENDÉG:

Mi lenne az?

SZÓKRATÉSZ:

Talán erre is én kell emlékeztesselek? Azt mondtuk, nem beszélhetünk a mítosz használatáról, míg őt magát meg nem határoztuk. S azt is mondtuk, talán jellemzőinek megvilágításával lényegét is jobban körül tudjuk határolni. Nos, hogy gondolod, eleget hallottál-e már ahhoz, hogy meghatározást tégy, mi a mítosz?

VENDÉG:

Megpróbálhatom, bár nem tudom, megnyeri-e tetszésedet. Azt mondom, hogy a mítosz hitrege, őseink korából való vallási jellegű elbeszélés.

SZÓKRATÉSZ:

Gondolkozz csak, nem volna-e még egyéb kiegészítenivaló?

VENDÉG:

Ugyan mi lenne az?

SZÓKRATÉSZ:

Ha azt a tételt állítom, hogy a mítoszban a társadalom jelenségei, hatóerői megszemélyesítve, istenek és isteni származású hősök képében jelennek meg, vajon elfogadhatjuk-e?

⁸ Platón: *Állam* 364b

VENDÉG:

Kétség nélkül, hiszen igazat szóltál.

SZÓKRATÉSZ:

Tudnál-e más meghatározást is adni a mítoszra?

VENDÉG:

Úgy látom, ebben a segítségére szorulok.

SZÓKRATÉSZ:

Válaszolj tehát, elbeszélés vagy monda-e a mítosz?

VENDÉG:

Úgy hiszem, mindkettő illik rá.

SZÓKRATÉSZ:

S kinek a cselekvéseit beszéli el, egyes egyénekét vagy egy közösségét?

VENDÉG:

Most is hasonló a válaszom.

SZÓKRATÉSZ:

A maguk hétköznapi méreteiben mutatja ezeket a cselekvéseket, vagy természetfölöttivé felnagyítva?

VENDÉG:

Mindenki az utóbbit választaná.

SZÓKRATÉSZ:

Jól van. Foglaljuk hát össze, mit jelent a mítosz: az egyén vagy a közösség cselekvéseit természetfölöttivé nagyító felfogás, elbeszélés, monda.

VENDÉG:

Nagyszerűen szóltál, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ:

Most még egy kérdés van hátra. Igaz-e az, hogy a mítosz a valóságban meg nem történt nagyszerű események sora, kitalált történet?

VENDÉG:

Teljes egészében igaz ez is.

SZÓKRATÉSZ:

Felelj tehát! Az elhangzott három tétel közül melyiket tartod leginkább elfogadhatónak?

VENDÉG:

Amennyire én látom, mindháromat elfogadhatom, s mégis lesz hozzá kiegészítenivalód.

SZÓKRATÉSZ:

Jól sejtet, barátom. Mert azt még hozzá kell tennünk, hogy a mítosz egy egészen más világnak a „követe”. Mitologikus világképünk nem közelíthető meg és nem elemezhető észbeli megismerési eszközeinkkel. Ha sarkí-

tásokra kényszeríténél, azt kellene mondanom: mítoszlól csak mítoszokban lehet beszélni. Válaszodat hallván azonban egy dologról még megkérdezlek. Nem mondható-e el harmadik meghatározásunk ugyanilyen joggal a meséről is?

VENDÉG:

Valóban, ahogy most kérde, nekem is úgy tűnik.

SZÓKRATÉSZ:

Vizsgáljuk meg hát közelebbről. Hallottad bizonyára a három emberfajtaról szóló történetet, hogy „a titeket ki-formáló isten azokba, akik közületek vezetésre alkalmasak, születésükkor aranyat kevert, ezért nekik kell hogy legyen a legnagyobb tekintélyük; a segéderőkbe pedig ezüstöt, a földművesekbe és a kézművesekbe viszont vasat, illetve bronzot.”⁹ Ezt tartom én mesének, melynek semmi köze az istenihez, az eredethez, csupán szándékos emberi kitaláció, hazugság. Az különbözteti meg a mítosztól, hogy semmilyen igazságtartalma nincsen – legyen az akár hagyományon alapuló is. És hogy kétségek közt ne hagyjalak, újból elmondom, miszerint a mítosz igazságtartalma egy másfajta igazság, mint ami ésszel megközelíthető, mindemellett azonban érvényesnek fogadjuk el. Valójában igen nehéz ésszerűen egymással összeegyeztető magyarázatokat adni arra, ami nem az. Mert ahogyan semmilyen dolog nem fogadja be a maga ellentétét, páros a páratlant, lélek a halált, így mitikus sem a racionalísalat. „Bár isten tudja, igaz-e. Én mindenesetre így képzelem.”¹⁰

VENDÉG:

Szerintem mindenképpen igazad van.

SZÓKRATÉSZ:

De menjünk tovább. Arra sem módomban, sem tehetségem nincs, hogy mítoszaink legmélyebb szerkezetét neked bemutassam. Érd be most azzal, ha néhány mítoszunkat közelebbről megvizsgálva, talán rávilágíthatunk e titokzatos világ néhány homályos szegletére.

VENDÉG:

Mindenesetre így kell cselekednünk.

SZÓKRATÉSZ:

Vizsgáljuk meg először azokat az embereket, akik helyes módon foglalkoznak a filozófiával. „Az ilyen ember

⁹ Platón: *Állam* 415a

¹⁰ Platón: *Állam* 517b

buzgólkodása nem a testtel kapcsolatos, hanem, amennyire csak lehet, eltávolodik a testtől, és a lélek felé fordul.”¹¹ Ha ez igaz, barátom, már csak azt kell megkérdeznünk tőlük, miért cselekednek így. Minden bizonytalansággal, s igen bölcsen, azt válaszolná mindegyikük, hogy ha valaha tisztán akarnak tudni valamit, akkor csupán a lélekkel kell szemlélni a dolgokat önmagukban, mert „nem lehet a testtel bármit is tisztán megismerni.” Ezért az ilyen ember nem nyüszít félelmében a halál közeledtével, hanem bátran készül a halálra. A filozófia – mint a halál előképe¹², hiszen a tudást csak holtunkban lehet megszerezni, mert „akkor a lélek önmagáért való lesz, test nélküli”, de előbb nem. És minden bölcsességszerető ember bizvást reménykedik abban, hogy odaát a lehető legnagyobb jóban lesz része. (Ahogy a hattyúk sem bánatukban vagy gyászukban énekelnek a haláluk előtt, hanem azért, mert örülnek, hogy istenükhöz, Apollóhoz mehetnek.¹³)

Mindaz, amit most hallottál, igen magától értetődőnek tűnik, és az Ideák világának ismeretében semmi magyarázatra nem szorul. Ám ha közelebbről megnézzük, két ponton mégiscsak érthetetlen számomra. Azt kérdezem hát, honnan van az ember kettősségének a tudása, vagyis az, hogy minden ember test és lélek együttese?

VENDÉG:

Én bizony, be kell valljam, nem tudom.

SZÓKRATÉSZ:

Felelj akkor arra, miért gondoljuk úgy, hogy a lélek halhatatlan, s hogy odaát majd a tiszta tudás birtokosa lesz?

VENDÉG:

Attól félek, most is nemmel kell beérned. Márpedig ezeket a válaszokat magam is nagyon szeretném hallani.

SZÓKRATÉSZ:

Mindjárt meghallod, semmi akadály. Bizonyára te is ismered a nagyszerű bizonyítást a lélek halhatatlanságáról, melyet Phaidrosz barátunk igen hüen beszélt el.

VENDÉG:

Hogyne ismerném.

¹¹ Platón: *Phaidón* 64d

¹² Mircea Eliade: *Bevezetés a halál mitológiájába*. In: *Mauzóleum – Haláliródalom*, Bölcsész Index Central Könyvek, 1987, 183.

¹³ Platón: *Phaidón* 85a

SZÓKRATÉSZ:

De most nem ilyenféle magyarázatot fogok neked adni. Arról a tudásról szeretnék beszélni, amihez nem fogalmi bizonyítás révén juthatunk, hanem amelyet őseinktől kapunk, és amely a mítoszokban hagyományozódott reánk. Hallgasd tehát, honnan származik az ember kettős természete. Zagreus-Dionüszosz isten az egyedüli az istenek közül, aki kétszer született. Miután a titánok összemarcangolták, csak a szíve maradt meg. Zeusz ezt lenyelte, s Déméter ezután szülte meg Dionüszoszi. Zeusz haragjában a titánokat elpusztította, és testük hamvaiból teremtette meg az embert. Az ember kettős természete tehát onnan származik, hogy van egy titáni alkotórésze, ám van egy dionüszoszi része, mely isteni jelleget hordoz magában. Dionüszosz isten történetét pedig az Orpheusz nevében fennmaradt mítikus elbeszélés őrzi. Van egy olyan vallásos mozgalom, mely Dionüszoszi tartja a legnagyobb istenek egyikének. Azt mesélik, hogy ők, az orphikus tanítók már tudtak a test és a lélek kettős-ségéről. Orphikus hagyomány a barlang és a börtön képe, mint a földi élet szimbólumai: a barlang mint a Földanya méhének jelképe (vagyis a lélek ebből a barlangból, a testből születik meg, földi életének befejezése után); a barlang mint a gyermek Zeusz rejtekhelye; a barlang mint a világ szinonimája: valóságélményünk olyan, mint a barlanglakóké, akik csak a barlang falára vetülő árnyképeket ismerik. Szerintük „az embernek meg kell szabadulnia a test leláncoltságából, amelyben a lelke úgy szorong, mint elítélt a börtönében.”¹⁴ Rá kell mutatnom itt, kedves barátom, a leláncolás, a megkötözés szimbólumának is néhány vonatkozására. Ahogy a barlanglakó emberek is *megkötözve*, leláncolva élnek; ahogyan az emberi sorsnak *fonala* van; a kozmosznak *szövedéke*; ahogyan Uranosz *megkötözi* ellenfeleit, ahogyan a létezés *láncolatáról* beszélünk¹⁵; ahogyan Aiolosz a szelek királya a zsák szájának *oldásával-kötésével* szabályozza a szelek járását; ahogyan Ariadné *fonala* a megszabadulást jelenti (ha a fonál elszakadna, az a hős halálát jelentené); ahogyan hasonló értelmű Damoklész *hajszálon* függő kardja; ahogyan a világegyetemet is fényes *lánc* köti

¹⁴ Erwin Rohde: *Psyché*, Editura Meridiane, Bucuresti, 1985, 272.

¹⁵ Mircea Eliade: *Imagini si simboluri – Eseu despre simbolismul magicoreligios*, Humanitas, Bucuresti, 1994, 146.

össze; ahogyan Zeusz büntetésképpen az égre *láncolja* feleségét, Hérát, a lázadó Prométheuszt pedig egy sziklához *bilincseli*¹⁶, így az eloldozás, a csomó kioldása a lélek felszabadításának, elszabadulásának szimbólumává válik.

Hogy a lélek minél hamarabb megszabaduljon börtönének láncaitól, hogy minél hamarabb megtisztulhasson, az orphikusok igen tiszteletre méltó, aszketikus, önmegtartóztató életet éltek, ez az „ügynevezett orphikus életmód...”, amely megengedte az élettelen táplálék fogyasztását, de tartózkodott minden élőlénytől”, „és nem veszik lelkükre, hogy állatot áldozzanak az isteneknek, hanem kalács, mézzel áztatott gyümölcs és más efféle ártatlan áldozatok vannak szokásban; a húsevéstől pedig tartózkodnak, mert nem lehet istennek tetsző az elevent megenni, sem az istenek oltárait vérrel beszennyezni.”¹⁷ „Vagy ha kívánod, más magyarázatot adhatok erre”, mármint az emberi lélek eredetére.

VENDÉG:

Nem könnyű elhinni, hogy egyazon lélekről hogyan mondhatod el két egymásnak ellentmondó történetet, hiszen ha az egyiket igaznak tartom, úgy a másikat el kell vetnem, mint nyilvánvalóan hamisat.

SZÓKRATÉSZ:

Csakhogy megfeledekzel, barátom, a mitológikus gondolkodás sajátosságáról, itt nem érvényesek az általunk igen nagyra tartott alapelvek; valamely dolog nem igaz vagy hamis, hanem igaz és hamis lehet egyidejűleg; és neked tetsző két ellentétes dolog közül nem lehetséges az egyik és lehetetlen a másik, hanem mindkettő egyaránt lehetséges és mindkettő egyaránt lehetetlen. A mítoszokon nyugvó érvelés valahol középúton van mágikus és ésszerű gondolkodás között, így logikánk itt még nem érvényes, a vagylagosság nem jelent egyértelműséget. És mivel az egymással ellentétes dolgok nem zárják ki egymást, ezért csak részigazságok vannak. (És mondhatnám azt is, hogy mivel csak részigazságok vannak, ezért az egymással ellentétes dolgok nem zárják ki egymást.) A világ sokkal nagyobb és sokkal nagyszerűbb annál, hogy egyetlen igazságba beleférjen, együtt igaz az egész.

¹⁶ Hoppal–Jankovics: *Jelképtár*, Helikon, 1996.

¹⁷ Platón: *Törvények* 782c

Térjünk vissza tehát az ember kettősségének tudásához. A halandó fajokat az istenek formálták meg, majd megbízták Prométheuszt és Epimétheuszt, hogy lássák el őket a szükséges dolgokkal. Epimétheusz azonban szétosztotta a képességeket az értelemmel nem rendelkező élőlények között. Így történt, hogy a csupaszon és védtelenül maradt embert megszánva, Prométheusz ellopta a tüzet és a mesterségeket számára. S „minthogy az ember isteni javaknak vált részesévé, ő lett az egyetlen élőlény, amely az istenekkel való rokonsága révén istenekben hitt.”¹⁸ Az emberek birtokába került isteni tűz az isteni rész, a lélek jelképe lett. Gondolj csak arra, hogy a tűz Zeusz igazi alakja.

Timaiosz pedig a következőképpen mondta el a lélek eredetét: „nem volt és nem lesz lehetséges, hogy a legjobb lény mást cselekedjék, mint a legszebbet: megfontolás útján pedig azt találta, hogy a természettől fogva látható dolgok közül egészében véve semmi, ami híjával van az észnek, nem lehet szebb az eszesnél; ész pedig lélek nélkül nem keletkezhetik senkiben. E megfontolás alapján, észt oltva a lélekbe s lelket a testbe, építette fel a mindenséget.”¹⁹

És ha már a lélek eredetét és keletkezését ilyen szépen bemutattuk, ideje lenne szólnunk arról is, hogy milyen természetű a lélek. Mit gondolsz, barátom, mondhatunk-e valamit a lélek természetéről az eddig elhangzottak alapján?

VENDÉG:

Hacsak azt nem, hogy a lélek isteni eredetű.

SZÓKRATÉSZ:

Úgy van. Hasonlítsuk a lelket szárnyas fogat és kocsisa együtteséhez. A léleknek része van az isteniben, „az isteni pedig szép, bölcs és jó és minden, ami ezekkel rokon; ezek táplálják és növelik a lélek szárnyait.”²⁰ A lélek, mely legjobban követi az istent, a leghasonlatosabbá vált hozzá: megpillantva a valóságot, azt szemlélve boldog (nem hiába a barlanglakók mítoszának is legfontosabb eleme a felfelé vezető út, a Fény). Ám a tollát veszített lélek testbe zuhan, és halandó élőlényként születik meg. És „van lélek, amely a hitvány testben is emlékszik rá, hogy

¹⁸ Platón: *Protagorász* 322a

¹⁹ Platón: *Timaios* 30 a–b

²⁰ Platón: *Phaidrosz* 246e

valaha szárnya volt. Ez az emlékező lélek csapkod és vergődik.”²¹ És hogy miért éppen szárnyas fogathoz hasonlítjuk a lelket? Gondolj csak arra, hogy a szárny az égi és légi jelenségek megtestesítőinek sajátossága: emlékezz a szelek megtestesítőire; Apollón szárnyas üstjére; Hermész szárnyas kalpagjára; Zeusz sasadarára; szárnyas az Éj két lélekhordozó fia; és így ábrázolták a lelket magával ragadó szerelmi vágyat is. A szárnyaszegett Ikarosz története az isteni magaslatok felé törő, ám a földre zuhanó ember sorsát példázza. „Mert a testszerű dolgok közül a szárny az, aminek a legtöbb része van az isteni-ben.”²² Azt pedig, hogy a lélek isteni mivoltából eredően maga is halhatatlan, számtalan példában elmesélhetem neked.

VENDÉG:

Én magam csupán egyetlen ilyen példát ismerek. De szívesen hallanám a többi történetet is.

SZÓKRATÉSZ:

Nos, mese az, hogy a viharban meghaltak lelkét szétszórja a szél. Mert a test halála után eltávozó lélek olyan vidékekre kerül, melyről igen sok és részletes a leírás, mégis mindegyik csak egyetlen részletét világítja meg halál utáni életünknek.

Ahogyan Hádész honába is több út vezet, úgy a lelkek további sorsa is igen különböző. A régiek úgy tartották, hogy a lélek a test halála után végleg a Hádészban marad, test nélkül, ám megőrizve a testre jellemző sajátosságokat – így ismerhette fel Odüsszeusz az alvilág kapujánál anyját és volt bajtársait. Innen nincs visszatérés⁰ senki számára. Csak keveseknek adatik meg, hogy az istenek kegyéből kiválasztottként az Elíziumi mezőkön vagy a Boldogok Szigetén éljen tovább, ahol az istenek „a kegyes embereknek” számtalan előnyt és örök boldogságot biztosítanak. Azt hiszem, fölösleges emlékeztetnelek az előbb említett orphikus iskola szerepére. Minden bizonynyal ők voltak az elsők, akik a lélek vándorlásának (és megszabadulásának) tanát hirdették. Szerintük már a földi életben lehetséges a megtisztulás, a beavatottak már életükben – Orpheuszt követve és az istennel egyesülve – alászállhatnak, utazhatnak a Túlvilágra.²³ (Az alászállás és

²¹ Bíró Lajos: *A szentlélek lovagja*

²² Platón: *Phaidrosz* 246e

²³ Mircea Eliade: *Arta de a muri*, Editura Moldova, Iași, 1993, 196.

visszatérés mint Zagreusz-Dionüszosz isten halála és újjászületése.) A megtisztulás mentesít a túlvilági büntetéstől is. Azt mondják, hogy a túlvilági büntetés gondolata is Orpheusz követőitől származik, aszerint a túlvilágon bírák várják a lelket, és annak földi cselekedetei alapján ítélnék fölötte. Zeusz parancsa szerint pedig „meztelen és halott legyen maga a bíró is; és közvetlenül a lelkével vizsgálja a meghaltak lelkét, tüstént a halál után, amikor nincs körülöttük semmi rokonság, s a földön hagytak minden díszet. Így lesz igazságos az ítélet.”²⁴ A ruhátlanság itt nem csak a társadalmi különbségek eltüntetésére szolgál, hanem az istenek előtti feltétlen odaadást, a földi dolgoktól való teljes megszabadulást is jelenti.

Sok időbe telnék, míg a pamphüliai Ér, Armeniosz fia elbeszélésének minden részletére emlékeztetnék, de ezt a történetet magad is igen jól ismered, úgy gondolom.

Ami a lélek természetét érintő dolgokat illeti, azok közül, érzésem szerint, az a legfontosabb, hogy a lelkeknek vissza kell térniük, ki-ki életformát választ magának, többször születik, és soha nem pusztul el, mert akinek Persephoné

„megbűnhődöttnek látja már régi bűnét,
a fönti napra a kilencedik évben azoknak,
lelkét újra föladja,
s a pompás irályok ezekből
nőnek, s jóizmű meg a bölcsességben
nagyszerű férfiak: és a további időben
szent héroszoknak hívják őket az embereknél.”²⁵

VENDÉG:

Én is úgy gondolom, hogy a legfontosabb dolgot elmondtuk. Mégis, nem maradt ki valami a vizsgálódásunkból?

SZÓKRATÉSZ:

Ugyan mi lenne az? Talán a tökéletes emberekről feledkeztem meg?

VENDÉG:

Azokról.

SZÓKRATÉSZ:

Legyen hát kedved szerint. Mind említést tettünk már a test-börtönről, a lélek leláncoltságáról, a halhatatlan lélek szárnyairól. De szólhatnánk még a Túlvilágot átszelő

²⁴ Platón: *Gorgiasz* 523e

²⁵ Platón: *A lakoma* 190b

folyókról, mint az életnek és halálnak (a test halálának és a lélek születésének) az elemeiről. És talán nem haszon nélkül való, kérésed szerint, elmondanunk még a gömbölyű alakú, négy lábú és négy kezű, két teljesen egyforma arcú emberek történetét. Ők a Nap, a Hold s a Föld sarjadékai voltak, „gömb alakúak pedig azért voltak, maguk és a járásuk is, mert hasonlítottak szüleikre.” Gondolj csak, kedves barátom, a mindenség szerkezetére és körmozgására, a gömbre mint a legtökéletesebb formára, s az említett hasonlóság alapján magad is beláthatod, hogyan lehetett az akkori emberek ereje és bátorsága igen nagy, gondolkodásuk nagyratörő, hogy még az istennel is megpróbáltak szembeszállni.

S hogy milyen volt a Kronosz korabeli emberek gyönyörűséges élete, arról szintén a mítosz tudósít.

VENDÉG:

Magam is igen jól ismerem, de egy dologban mégis a segítségedet kérem. Sehogyan sem tudom eldönteni, hogy miért született ez a mítosz.

SZÓKRATÉSZ:

Ha beéred az én válaszzal, szívesen elmondom, hogy mit gondolok.

VENDÉG:

Biztosan tudom, hogy nem fogok csalódni benned.

SZÓKRATÉSZ:

Halld tehát. Az Aranykorra, az Elveszett paradicsomi Kertre való vágyakozást az istenektől való elhagyatottságunknak köszönhetjük, vagyis annak, hogy magunknak kell életünket igazgatnunk, magunknak kell gondoskodnunk önmagunkról. Akkoriban pedig önmagától is bőségesen termett a föld, kedvező időjárási viszonyok voltak, puha fűágyban aludtak az emberek, az állatokkal is elbeszélgettek, szabad idejüket pedig filozofálásra és mítoszok mesélésére használták fel.

Emlékezz csak, barátom, nem tűnik-e neked úgy, hogy ez a leírás igen hasonlít ahhoz, ahogyan a túlvilági életről beszámoló az Elíziumi Mezőket s a Boldogok Szigetét leírják? S nem ugyanígy hasonlít-e rá az özönvíz előtti Athén leírása, miszerint az istennőnek e boldog városában születtek meg a „legszebb tettek és a legszebb állami berendezkedések mindazok közül, amikről csak hallottunk az ég alatt”²⁶, az itt élő emberek pedig érdem-

²⁶ Platón: *Timaios* 23c

ben minden téren túltettek az embereken, „amint ez természetes is istenek szülötteinél és növendékeinél”?

VENDÉG:

De mennyire, hogy hasonlít!

SZÓKRATÉSZ:

Nem marad tehát más hátra, minthogy összefoglalva az elhangzottakat, most már megnézzük, hihetünk-e Hésziodosz múzsáinak.

VENDÉG:

Vizsgáljuk meg.

SZÓKRATÉSZ:

Töpregek, és nekem hihetőnek tűnik mindaz, amit mondanak. Mert a kettősség mutatkozik meg benne: a mítoszban fantázia és valóság, kitaláció és igazság, isteni és emberi egyaránt benne van. Attól múzsai, attól szép, hogy ezt a kettősséget hordozza. Ahogyan a görög ember számára nem választható külön az élet megszakíthatatlansága és a mindennapokban megélt halhatatlanság, „mert az örököt mélységében éri el”²⁷, ugyanígy a mítoszban minden együtt van: ésszerű érvelés és misztikus beavatás...

VENDÉG:

Ahogy dialógusunk is elsősorban filozófia, de mégis költészet is egyben.

SZÓKRATÉSZ:

Helyesen szóltál. Mert szerintem is, „létezik talán a bölcsesség ama birodalma, ahová a logikusnak nincs bejárása.”²⁸ S ezért történik az is, hogy bár igen haragszom Homéroszra néhány megfogalmazása miatt, mégis minduntalan „beléje botlom”: az én világomat is az ő istenei lakják be; s néha érvelésemben is rá hivatkozom – nem hiába nevezték őt isteninek.

VENDÉG:

Mintha csak a lelkemből mondtad volna.

SZÓKRATÉSZ:

Menjünk tehát utunkra.

²⁷ Hamvas Béla: i. m. 345.

²⁸ Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése avagy; görögség és pesszimizmus*, Kriterion–Polis, 1994, 121.